

کتابشناسی توصیفی

کتب تراجم زنان

مهدی مهریزی

هستند که هیچگونه تحرك واقعی ندارند و یا اگر تحرك ناچیزی داشته باشند، در حدود حلوا و شیرینی پختن برای مردان و امیران جوان، محمد و مسعود تحرك دارند.^۱

در مقابل گروهی دیگر به افراط هر حادثه تاریخی را به زنان ربط می دهند و به رد پای زن در سراسر تاریخ باور دارند:

متأسفانه باید عرض کنم که تمام آن مردان و زنان و آن پادشاهان که سوراخ سمبه های تاریخ را گرفته اند، عموماً اسیر و برده زنان بوده اند و آنقدر هم اسیر بوده اند که من همیشه میل داشتم فصلی تازه به عنوان جای پای زن در تاریخ باز کنم، زیرا حوادث بزرگ و کوچک عالم را وابسته به مسائل مربوط به زنان می دانم.^۲

استاد جوادی آملی معتقدند در ثبت تاریخ زنان کوتاهی شده است:

... اگر کارهایی که زنان اباذگونه در جنگها و صحنه های سیاسی اسلام کردند دهها بار گفته می شد و به صورت فیلم تبلیغی درمی آمد، و دهها کتاب در آن زمینه نوشته می شد، آنگاه مشخص می شد که زنها در پشبرد مسائل نظامی در صدر اسلام همچون اباذر و مالک اشتر در صحنه بوده اند.^۳

نسبت به تاریخ گذشته زنان قضاوت های کاملاً متفاوت در میان نویسندگان و تحلیل گران به چشم می خورد برخی بر این باورند که:

تاریخ ما، به شهادت خودش، در طول قرون، به ویژه پس از مشروطیت، تاریخی مذکر بوده است؛ یعنی تاریخی بوده است که همیشه مرد، ماجراهای مردانه، زور و ستم ها و عدل و عطف های مردانه، نیکی و بدی ها، محبت ها و پلشتی های مردانه بر آن حاکم بوده اند. زن اجازه نقش آفرینی نیافته است. به همین دلیل از عوامل مؤثرت در این تاریخ چندان خبری نیست. مرد از نظر بزرگترین مورخ ایران، یعنی ابوالفضل بیهقی، بزرگ ترین عنصر سازنده تاریخ است، و به همین دلیل هر کجای تاریخ مسعودی را که ورق بزنید، اعمال مردانی را می بینید که در حال ساختن یا نابود کردن چیزهایی هستند و این چیزها همه عناصر تاریخی هستند.

در هر لحظه این بزرگترین تاریخ ایران، مردی می میرد، مردی پیمان می بندد، مردی پیمان می شکند، مردی در قلعه ای زندانی می گردد، مردی به دار آویخته می شود، قومی غالب می شوند از مردان، و قومی منزوی می شوند از مردان.

تاریخ بیهقی تاریخ مردان است و اگر از زن یادی شود یا مادر حسنگ است و یا مادرانی چون مادر حسنگ

۱. تاریخ مذکر، ص ۲۸.

۲. جامع المقدمات، ج ۲، ص ۹۶۲.

۳. زن در آینه جلال و جمال، ص ۲۹۸، چاپ دوم.

شرح حال بیش از پنج زن در آن آمده باشد از این رو کتب بسیاری که در شرح حال زنانی مانند حضرت فاطمه (س) زینب کبری و ... تدوین شده در این معرفی ها جای نگرفته است .

۱. اخبار الزینبات، ابوالحسین یحیی بن الحسن، (۲۷۷ق) نشر و تقدیم: محمد جواد مرعشی نجفی، بی تا، بی جا، ۱۶۶ص، عربی، جیبی .

در این کتاب شرح حال ۳۴ زن، از زنان اهل بیت که نام زینب دارند، آمده است .

۲. اخبار النساء، ابن القیم الجوزیه (۶۹۱-۷۵۱ق)، شرح و تحقیق: د. مفید محمد قمیحه، دارالفکر اللبنانی، بیروت، ۱۹۹۰م، ۲۵۸ص، عربی .

این اثری جنگ گونه است که به ذکر نقل هایی مرتبط با زنان پرداخته است از این رو بسان کتب تراجم و زندگینامه نیست .

۳. اخبار النساء فی عقد الفرید، عبد مهتآ سمر جابر، اول، دارالکتب العلمیه، بیروت، ۱۴۱۰ق-۱۹۹۰م، ۳۱۷ص، عربی .
زنان کتاب عقد الفرید در این اثر گردآوری شده و معرفی شده اند .

این مجموعه گوشه هایی از زندگی ۲۵۰ زن را در خود جای داده است .

۴. اخبار النساء فی کتاب الاغانی، عبدالامیر مهتآ، دوم، مؤسسه الکتب الثقافیه، بیروت، ۱۴۱۳ق-۱۹۹۳م، ۴۰۰ص، عربی .

این کتاب گردآوری و شرح حال زنان یاد شده در الاغانی ابوالفرج الصفهانی (۳۵۶ق) است .

در این اثر از بیش از ۱۸۰ زن نام برده شده است .
۵. از رابعه تا پروین، کشاورز صدر، چاپ کاویان، تاریخ نگارش ۱۳۳۴ ش، ۲۸۲ص، فارسی .

در این کتاب زنانیکه به فارسی شعر گفته اند از قرن سوم تا چهاردهم معرفی شده اند .

نام ۱۰۶ زن شاعر فارسی زبان، همراه با گزیده ای از اشعار و پاره ای شرح حال در این نوشته آمده است .

در مقدمه نقش اسلام را در ورود زنان به صحنه اجتماع و سیاست یاد کرده، و نمونه هایی از زنان برجسته در عرصه سیاست، حقوق، شعر و هنر را بقلم آورده است .

۶. الاستیعاب، ابن عبد البر، تحقیق: علی محمد البجاوی، نهضة مصر، القاهرة، ۴ج، ص ۱۷۸۷-۱۹۶۶، عربی .

در این بخش از کتاب شرح حال یک هزار زن صحابی بیان شده است .

۷. أسد الغابه فی معرفة الصحابة، علی بن ابی الکرّم المعروف

به گمان ما گرچه شرایط مساعدی بر اثر حاکمیت فرهنگ های غیر دینی، برای رشد و ترقی زنان فراهم نبود، ولی در همان شرایط نابرابر نیز کمتر تاریخ زنان به ثبت رسیده است . و همان چه نیز به ثبت رسیده در لابلای کتب پراکنده و غیر محبوب است که دست یافتن بدان آسان نیست .

با این همه می توان ادعا کرد، مطالعه و تفحص در منابع و کتب، پیشینه فرهنگی بسیار غنی برای زنان نشان می دهد . تدوین تاریخ نانوشته زنان از میان انبوه نوشته های تاریخی کاری بر زمین مانده است؛ که در این دهه های اخیر تا حدی پژوهشگران بدان رو کرده اند .

روشن است که نشان دادن گذشته درخشان و پرافتخار زنان، فوایدی فراوان در پی دارد :

۱. استعداد و توانایی زنان را نشان می دهد .
۲. میزان حضور اجتماعی بانوان را روشن می کند .
۳. تلقی مسلمانان و پیشوایان دینی را از هویت و شخصیت زن به دست می دهد .

۴. دست یابی به الگویی از زن را برای نسل امروز آسان می سازد .
 ۵. از فروغلتیدن زنان در ابتذال عصر جدید جلوگیری می کند .
- گام نخست در این تلاش گسترده، شناسایی مصادر کهن و جدید است، به سخن دیگر منبع شناسی و کتابشناسی مسأله «تاریخ زنان» کمکی است به پژوهشگران و محققان این عرصه . این منبع شناسی می تواند در چند شاخه صورت گیرد .

۱. کتابشناسی کتب تراجم زنان
 ۲. کتابشناسی کتب تحلیلی درباره تاریخ زنان
 ۳. کتابشناسی نسخ خطی پیرامون تاریخ زنان .
 ۴. مقاله شناسی در دو حوزه یاد شده (تراجم و تحلیل تاریخ) .
- در این مقاله «کتابشناسی توصیفی کتب تراجم زنان» عرضه می گردد . در باب این کتابشناسی یادآوری چند نکته لازم است :
۱. این کتابشناسی در حوزه کتب فارسی و عربی تهیه شده است .
 ۲. کتابی که مستقلاً به این موضوع اختصاص داشته یا بخشی معین از آن در این موضوع تدوین شده معرفی شده است .
 ۳. به تمامی کتب معرفی شده مراجعه شده و توصیف مختصری از محتوای آن انجام شده است .
 ۴. تنظیم کتابشناسی به ترتیب الفبایی عناوین کتب می باشد .
 ۵. در این کتابشناسی به معرفی آثاری پرداخته ایم که

حروف الفبا تنظیم شده و جامع ترین نوشته در تراجم زنان است، قریب به دو هزار و هشتصد زن معرفی شده است.

۱۴. اعلام النساء المؤمنات، محمد الحسّون - ام علی مشکور، اول، انتشارات اسوه، تهران، ۱۴۱۱ق - ۷۲۰ص، عربی.

در این اثر ۴۰۵ زن برجسته شیعی در عرصه های مختلف معرفی شده است. فهارس فنی کتاب، جایگاه این زنان را در عرصه های گوناگون مشخص می سازد.

۱۵. الإمامة الشواعر، ابوالفرج الاصفهانی، تحقیق: جلیل العطیة، اول دار الفستال، بیروت، ۱۴۰۴ق - ۱۹۸۴م، ۲۷۱ص، عربی.

در این اثر از سی و سه کنیز سراینده بایاد کرد پاره از اشعار آنان سخن رفته است.

۱۶. امهات الائمة، حازم الخاقانی، اول، دارالحق، بیروت، ۱۴۱۵ق - ۱۹۹۵، ۲۶۹ص، عربی.

در این اثر از سیزده زن نام برده شده که تکیه اصلی نویسنده بر احادیث و روایات است.

خدیجة، آمنه، فاطمة بنت اسد، فاطمه بنت الرسول، شاه زنان، فاطمة بنت الامام الحسن، فاطمة بنت القاسم، حميدة، تکتم، سکینه، سمانه، حدیثه، نرجس.

۱۷. امهات المؤمنین، عبدالصبور شاهین - اصلاح عبدالسلام الرفاعی، اول، الزهراء للاعلام العربی، ۱۴۱۲ق - ۱۹۹۱م، ۵۶۷ص، عربی.

در این اثر نخست شرح زندگی همسران رسول خدا آمده و سپس روایات آنان را گرد آورده است.

همسرانی که از آنان یاد شده عبارتند از: خدیجة، سودة، عائشة، حفصة، زینب بنت جحش، ام سلمة، زینب بنت خزیمه، ام حبیبه، صفیه، میمونه، ریحانه، ام ابراهیم.

۱۸. امهات المؤمنین و بنات الرسول، وداد سکاکی، سوم، دارالفکر، دمشق، ۱۴۰۶ق - ۱۹۸۶م، ۱۹۹ص، عربی.

در این نوشته شرحی از زندگی یازده همسر پیامبر و چهار دختر وی آمده است.

همسران: خدیجه، سودة، عائشة، حفصة، هند، زینب، جویریه، صفیه، رمله، ماریه، میمونه.

دختران: زینب، رقیه، ام کلثوم، فاطمة.

۱۹. بلاغات النساء، احمد بن ابی طاهر طیفور (۲۰۴-۲۸۰ق)، انتشارات الشریف الرضی، قم، ۲۷۹ص، عربی.

این کتاب دارای سه بخش عمده است. در بخش نخست سخنانی بلیغ را از زنان گرد آورده است. نام سی زن در این بخش وجود دارد.

بابن الاثیر ۵ج، داراحیاء التراث العربی، بیروت، عربی.

المجلد الخامس، کتاب النساء، ص ۳۸۹ تا آخر.

نام بانوان به ترتیب حروف الفباء، همراه قسمت هایی از زندگی آنان ذکر شده است.

۸. اشعار النساء، محمد بن عمران المرزبانی، تحقیق، د. سامی مکی العانی - هلال نساجی، عالم الکتب، بیروت، ۱۴۱۵ق - ۱۹۹۵م، ۱۷۲ص، عربی.

تعدادی از زنان شاعر عرب به همراه سروده های آنان معرفی شده اند.

۹. اشعار النساء المؤمنات، ام علی مشکور، انتشارات سعید بن جبیر، قم، ۱۴۱۳ق، ۱۵۹ص، عربی.

در این اثر شرح حال ۴۱ زن شاعر به همراه پاره ای از سروده های آنان به چشم می خورد.

۱۰. الاصابة فی تمييز الصحابة، احمد بن علی العسقلانی المعروف بابن حجر (۷۷۳-۸۵۲ق) ۵مجلد، دارالکتب العلمیة، بیروت، عربی.

جزء هشتم، کتاب النساء، ۲۹۱ص. ترتیب الفبائی در آن رعایت شده است و تعداد زنانی که نام آنها آمده ۱۵۴۵ تن می باشد.

۱۱. اعلام العابدات الزاهدات، محمد احمد درنیقه، اول، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، بیروت، ۱۴۱۰ق - ۱۹۹۰م، ۱۴۳ص، عربی.

در این اثر شرح حال زنان عابد و زاهد یاد شده است. منابع و مصادر متعدد نویسنده، این کتاب را قابل استناد کرده است.

۱۲. اعلام النساء، علی محمد دخیل، ۸ج، سوم، الدار الاسلامیة، ۱۴۱۲ق - ۱۹۹۲م، ۳۹۹ص، عربی.

این کتاب به شرح حال هشت زن پرداخته است، نخست به صورت جزوه های منفرد و سپس در یک مجموعه گردآمده است.

خدیجة، فاطمة بنت اسد، فاطمة الزهراء، ام سلمة، ام کلثوم بنت الامام علی، زینت بنت الامام علی، سکینه بنت الامام الحسین، فاطمة بنت الامام الحسین.

۱۳. اعلام النساء فی عالمی العرب و الاسلام، عمر رضا کحّاله، دوّم، المطبعة الهاشمیة، دمشق، ۱۳۷۹ق - ۱۹۵۹م، ۵ج، ۵۲۱نم ۳۹۹نم ۳۹۹نم ۳۶۳نم ۳۱۹ص، عربی. این کتاب شرح

حالی است از زنان جهان اسلام و عرب. در این اثر که به ترتیب

۴- السیدة زینب عقیلة بنی هاشم

۵- السیدة سکینه بنت الامام الحسین (ع).

۲۶. تطور المرأة المسلمة عبر التاريخ، باسمة کیال، مؤسسة عز

الدين، بیروت، ۱۴۰۱ق- ۱۹۸۱م، ۲۴۰ص، عربی.

بخشی از کتاب با عنوان «مسلمات خالدهات فی التاريخ»، «ص ۱۵۸-۱۹۵» به یاد زنان نامور در تاریخ اسلامی اختصاص دارد، و نویسنده گوشه‌هایی درس آموز از زندگی شخصیت‌ها را آورده است. نام این یاد شدگان بدین شرح است:

فاطمه زهرا(س)، زینب دختر امیر المؤمنین(ع)، اسماء دختر ابوبکر، حفصه دختر عمر، سکینه دختر امام حسین(ع)، اروی الصلیحی ملکه یمین.

۲۷. تنقیح المقال فی علم الرجال، عبدالله المامقانی، ج ۳.

مطبعة المرتضوية، نجف، ۱۳۵۲ق.

ضمیمه جلد سوم، ص ۶۹-۸۳ به زنان اختصاص دارد.

مؤلف در آغاز فرموده: «تنها بانوانی که از طریق شیعه روایتی از پیامبر(ص) نقل کرده‌اند، نامشان را آوردیم، اما زنان صحابی که از پیامبر(ص) سخنی را از غیر طریق شیعه نقل کرده‌اند، یا از غیر پیامبر(ص) چیزی را نقل کرده باشند، در این کتاب یاد نکرده‌ایم، و در کتابهای أسد الغابة، الاصابة فی تمييز الصحابة، الاستیعاب این زنان به صورت گسترده مطرح شده‌اند» (ج ۳، ص ۶۹).

۲۸. تهذیب التهذیب، ابن حجر عسقلانی (م ۸۵۲)، اول، حیدرآباد، ۱۳۲۷ق.

جلد دوازدهم این مجموعه از صفحه ۳۹۷ تا ۵۰۴ به ذکر زنان راوی اختصاص یافته است. در مجموع از ۲۷۱ زن نام برده است.

۲۹. تهذیب الکمال، ابوالحجاج یوسف المزنی (۶۵۴-۷۴۲ق)، دارالفکر، بیروت، ۱۴۱۴ق- ۱۹۹۴م، ص ۲۹۰-۵۰۳، عربی.

در این بخش از این مجموعه ۲۶۵ زن راوی معرفی شده و نام کسانی را که از آنان روایت شده نیز آورده است.

۳۰. الجهود العلمية للمرأة خلال القرنين الخامس والسادس الهجريين، الدكتور ناجية عبدالله ابراهيم، مؤسسة البلمس للنشر والتوزيع، عمان-الاردن، ۱۹۹۶م، ۲۶۶ص، عربی.

در این کتاب از ۱۸۹ زن یاد می‌کند که در قرن‌های پنجم و ششم در بغداد در عرصه فرهنگ و اندیشه مطرح بوده‌اند. این زنان در حوزه‌های حفظ حدیث، روایت، شعر، نویسندگی، شعر و وعظ جایگاهی داشتند.

۳۱. جهود المرأة فی رواية الحديث القرن الثامن الهجري، صالح

در بخش‌های دیگر کتاب، به اشعار زنان، و پاره‌ای اخبار پرداخته است.

۲۰. بنات النبی(ص)، عایشة بنت الشاطی، دارالکتاب العربی، بیروت، ۱۴۰۶ق- ۱۹۸۵م، ۲۱۹ص، عربی.

در این کتاب شرح زندگی چهار تن از دختران پیامبر، زینب، رقیة، ام کلثوم و فاطمه باز گفته شده است.

۲۱. بنات النبی(ص)، محمد علی القطب، اول، المؤلف، دمشق، ۱۴۱۵ق- ۱۹۹۴م، ۱۴۴ص، عربی.

در این اثر شرح حال چهار تن از دختران پیامبر، زینب، رقیة، ام کلثوم، فاطمه، ایراد شده است.

۲۲. بنات النبی(ص)، ام ربائبه؟، جعفر مرتضی‌العاملی، دوم، مرکز النشر التابع لمكتب الاعلام الاسلامی، قم، ۱۴۱۶ق- ۱۳۷۵ش، ۱۴۶ص، عربی.

در این کتاب از دختران پیامبر یا دختر خوانده‌های ایشان بحث شده و دیدگاه تحلیلی و نقدی در این زمینه ارائه شده است.

۲۳. تاریخ مدینة دمشق- تراجم النساء- ابن عساکر، تحقیق: سکینه الشهابی، ۱۴۰۳ق- ۱۹۸۲م، عربی.

این بخش از تاریخ دمشق جداگانه تحقیق و چاپ شده است. در این کتاب ترجمه ۱۹۶ زن، ذکر شده است.

۲۴. تراجم اعلام النساء، محمد حسین الاعلمی الحائری، ج ۲، اول، مؤسسة الاعلمی، بیروت، ۱۹۸۷م، ۳۹۷ص+ ۴۳۰ص، عربی.

این کتاب به ترتیب حروف الفبا تنظیم شده و نقل‌هایی طولانی و کوتاه و عربی و فارسی را در خود جای داده است. و مقدمه‌ای طولانی آن که درباره مباحث مربوط به زن می‌باشد، نیمی از جلد نخست را به خود اختصاص داده است.

۲۵. تراجم سيدات بيت النبوة، عائشة عبدالرحمن بنت الشاطی، اول، دار الדיان، قاهرة، ۱۴۰۸ق- ۱۹۸۸م، ۹۹۰ص، عربی.

این کتاب نخست در پنج عنوان منتشر شده که برخی از آنها در این مجموعه نیز معرفی شده است. آن پنج کتاب نویسنده که این اثر حاوی تمامی آنها است عبارت است از:

۱- ام النبی

۲- نساء النبی

۳- بنات النبی

در این کتاب پیرامون زندگی زنان پیامبر بحث شده است. همسران یاد شده از این قرارند:

خدیدجه، سوده، عائشه، زینب بنت خزیمه، حفصه، زینب بنت جحش، ام سلمه، جویریة، صفیة، ام حبیبه، میمونه، ماریه.

در این کتاب به جز شرح حال، به برخی از مباحث نظری نیز پرداخته و همچنین شرحی مختصر از زندگی چهار دختر پیامبر آورده است.

۳۸. زن بر سریر قدرت، محمود طلوعی، دوم، اسپرک، تهران، ۱۳۷۰، ۳۹۷ص، فارسی.

در این کتاب تعدادی از زنان سیاستمدار و قدرتمند معرفی شده است.

۳۹. زنان پیغمبر (ص)، عایشه بنت الشاطی، ترجمه: محمد علی خلیلی، بی نا، تهران، ۱۳۳۷، ۲۷۹ص، فارسی.

این کتاب ترجمه کتاب نساء النبی است که در شماره ۷۵ معرفی می‌شود.

۴۰. زنان دانشمند و راوی حدیث، احمد صادقی اردستانی، اول، دفتر تبلیغات اسلامی، قم، ۱۳۷۵، ۴۰۸ص، فارسی.

در این کتاب وضعیت ۱۷۶ بانوی راوی حدیث مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است.

۴۱. زنان شاعر ایران، مه‌ری شاه‌حسینی (شادمانی)، اول، مؤسسه انتشارات مدبر، تهران، ۱۳۷۴، ۱۰۲۰ص، فارسی.

در این کتاب گزیده اشعار زنان معاصر گردآوری و معرفی شده است.

۴۲. زنان مقتدر و نام‌آور جهان، مری-ال-دیویس، مترجم: بهروز محمودی بختیاری، اول، نشر آثار، تهران، ۱۳۷۵، ۸۵ص، فارسی.

در این کتاب سرگذشت پنج ملکه صاحب نام اروپایی به تصویر کشیده شده است.

زنان معرفی شده از این قرارند: آکینور (التین) ایزابل اسپانیایی، الیزابت اول، ماری آنتوانت، کاترین کبیر.

۴۳. زنان نامدار در قرآن، حدیث و تاریخ، دکتر احمد بهشتی، ۳ج، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۸ش، ۲۷۴+۱۸۸+۱۱۲ص، فارسی.

در این کتاب نام ۱۵۰ زن برجسته و قسمتهائی از زندگی آنان بیان شده است. این نوشته قبلاً با نام «زنان نامدار در تاریخ اسلام» چاپ شده ولی در چاپ جدید تغییری در عنوان کتاب صورت گرفته و تعمیم یافته است.

۴۴. زوجات النبی الطهارات، محمد محمود الصوّاف، نهم،

یوسف معتوق، دار البشائر الاسلامیة، بیروت، ۱۴۱۸ق، ۱۹۹۷م، ۳۷۶ص، عربی.

در این اثر پس از مباحثی کلی در باب نقش زنان در نشر و روایت حدیث از ۲۳۲ زن که در قرن هشتم در نشر و روایت حدیث سهیم بوده اند یاد کرده است و در پایان کتاب شرح حال تفصیلی ۱۵ نفر از آنها را، تحریر کرده است.

۳۲. چهره زن در آئینه تاریخ اسلام، مرتضی فهیم کرمانی، شرکت سهامی انتشار، تهران، ۱۳۴۹، ۲۴۷ص، فارسی، جیبی.

در این نوشته از ۷۴ زن در تاریخ اسلام سخن رفته و گوشه‌هایی از زندگی آنان بازگو شده است.

۳۳. داستان زنان، محمد مهدی تاج لنگرودی، چهاردهم، دفتر نشر ممتاز، تهران، ۱۳۷۵، ۲۳۹ص، فارسی.

این کتاب حاوی قطعه‌های تاریخی پیرامون زنان است که به نحوی می‌توان آن را زندگینامه تعدادی از زنان قلمداد کرد.

۳۴. داستانهای زنان شاهنامه، زهرا مهذب، اول، نشر قبله، تهران، ۱۳۷۴، ۲۴۲ص، فارسی.

نویسنده، پنجاه زن را که در شاهنامه از آنها یاد شده بر اساس آثار فردوسی معرفی کرده است. تحلیل‌های نویسنده از اشعار و نشان دادن موقعیت اجتماعی زنان در خور درنگ است.

در پایان کتاب (ص ۲۲۷-۲۲۹) نتایج بیست و دو گانه‌ای را بر اساس معرفی‌های فردوسی، ردیف کرده است.

۳۵. الدرة البيضاء فی مشاهیر النساء، عبدالعلی مورخ السلطنة، تهران، تاریخ تحریر ۱۳۲۳ق، ۳۱۷ص.

در این اثر، شرح حال حوا، ساره، آسیه، مریم و خدیجه نگارش یافته است. مؤلف در دیباچه می‌گوید: در گذشته کتابی با عنوان تاریخ النساء نگاشته که این بخش را از آن جدا و به طبع رسانده است.

۳۶. ذکر النسوة المتعبدات الصوفیات، ابو عبد الرحمن السلمی (۳۲۵-۲۴۱ق)، تحقیق: محمود محمد الطنحی، اول، مکتبه الخانجی، قاهرة، ۱۴۱-۱۹۹۳ق، ۱۵۷ص، عربی.

در این اثر شرح ۸۴ زن عابد و صوفی بازگو شده است. تحقیق کتاب بر غنای آن افزوده و فهارس متعدد، آن را علمی‌تر ساخته است.

۳۷. الرسول فی بیته، احمد شلبی، دار النهضة العربیة، بیروت، ۱۹۹۰م، ۱۵۷ص، عربی.

این کتاب حاوی ده گفتار است که در ضمن آن شرح حال گونه ای از چند زن بزرگ در صدر اسلام از قبیل؛ فاطمه (س)، زینب، اسماء، ام سلمه، ام سلیم، سمیه، همسر ابوذر تحریر شده است.

۵۱. زنان خوشنویس در تمدن اسلامی، عذرا عقیقی بخشایشی، نشر آذربایجان، تبریز، ۱۳۷۵، ۲۰۶ ص.

زندگینامه اجمالی ۱۰۴ زن خوشنویسی ایرانی با نمونه ای از خط آنان در این اثر گردآمده است.

۵۲. زنان مردآفرین تاریخ، محمد محمدی اشتهاردی، دوم، انتشارات نبوی، تهران، ۱۳۷۶، ۲۳۹ ص، فارسی.

این اثر به جز فصل اول و فصل آخر آن که به مباحث نظری پیرامون زن پرداخته، شرح حال تعدادی از زنان است، عناوین فصول آن عبارات است از: زنان نمونه قبل از اسلام، زنان برجسته صدر اسلام، مقاومت زنان در کربلا، زندگی مادر پیامبر و امامان.

۵۳. شهرات النساء العربیّات والمسلمات، محمد رفعت، اول، مؤسسة عزالدین، بیروت، ۱۴۱۱ ق- ۱۹۹۱ م، ۲۵۳ ص، عربی.

در این کتاب شرح حال عمومی بیش از پنجاه زن بیان شده است.

۵۴. شهرات النساء فی العالم الاسلامی، ج ۲، قدریه حسن، تعریب: عبدالعزیز امینی الخانجی، المكتبة المصرية، مصر، ۱۳۳۴ ق- ۱۹۲۴ م، ۲۲۲+۲۰۰ ص، عربی.

در جلد نخست شرح حال خدیجه، عایشه، عباسه، عصمه الدین آمده است و در جلد دوم زندگی نامه حضرت فاطمه، رابعه العدویة، الخنساء، زبیده، و صبیحة تحریر شده است.

۵۵. الروضة الفیحاء فی تواریخ النساء، یاسین بن خیرالله العمری (۱۲۳۲ ق- ۱۸۷ م)، تحقیق: عماد علی حمزه، اول، الدار العالیة للطباعة والنشر، ۱۴۰۷ ق- ۱۹۸۷ م، ۵۵۱ ص، عربی.

این کتاب تحقیق دیگری نیز دارد با این مشخصه ها: تحقیق: رجاء محمود السامرائی، اول، الدار العربیة للموسوعات، بیروت، ۱۹۸۷ م، ۴۶۱ ص.

همچنین تهذیبی از این اثر به چاپ رسیده است با این مشخصه ها: مذهب الروضة الفیحاء فی تواریخ النساء، یاسین بن خیرالله العمری، تحقیق: محمود السامرائی، دارالجمهوریة، بغداد، ۱۹۶۶ م، ۳۶۶ ص، عربی.

در این نوشته شرح حال مختصری از یکصد و شصت زن، در دو بخش آمده است. بخش نخست به زنان صالح اختصاص

مؤسسه الرسالة، سوریه، ۱۴۰۸ ق- ۱۹۸۸ م، ۹۵ ص، عربی.

در این کتاب یازده زن به عنوان همسران رسول خدا (ص) شرح حالشان بازگو شده است.

خدیجة، سودة، عائشة، حفصة، زینب بنت جحش، زینب بنت خزیمه، ام سلمه، ام حبیبه، میمونه، جویریة، صفیه.

۴۵. زوجات النبی واولاده، امیر مهنا الخیامی، اول، مؤسسة عزالدین، بیروت، ۱۴۱۱ ق- ۱۹۹۰ م، ۴۰۶ ص، عربی.

شرحی مفصل از زنان رسول خدا و روایات آنها را آورده است، همچنین از زنانی که پیامبر از آنان خواستگاری کرده یاد شده است.

به شرح حال فرزندان پیامبر نیز در ادامه کتاب پرداخته و در پایان آیاتی را که پیرامون زنان پیامبر نازل شده به همراه اسباب نزول آن، ذکر کرده است.

۴۶. السلطانات المنسیات، فاطمة المرینیسی، ترجمه: جمیل معلی- عبدالهادی عباس، اول، دارالصاد، سوریه، ۱۹۹۴ م، ۳۱۸ ص، عربی.

در این کتاب زندگی زنانی که در دولتهای اسلامی نقش داشتند، تحلیل شده است.

۴۷. السمط الثمین فی مناقب امهات المومنین، احمد بن عبد الله الطبری (م ۶۹۴ ق)، تحقیق: محمد علی خطب، دارالحديث، قاهرة، ۲۴۳ ص، عربی.

در این نوشته شرح زندگی، خدیجه، سودة، عائشة، حفصة، زینب بنت جحش، زینب بنت خزیمه، ام سلمه، ام حبیبه، میمونه، جویریة، صفیه و برخی دیگر از زنان آمده است.

۴۸. ریاحین الشریعة، ذبیح الله محلاتی، دارالکتب الاسلامیة، تهران، ج ۵، ۳۴۷+۴۱۹+۴۰۰+۴۰۳، فارسی.

در این موسوعه شرح حال حضرت فاطمه (ص)، مادران پیامبر، بانوان دشت کربلا، بانوان دانشمند شیعه، مشاهیر بانوان امم سالفه و شرارت جمعی از زنان آمده است.

۴۹. زنان با فضیلت، رجبعلی مظلومی، واحد فرهنگی بنیاد شهید، ۱۳۶۵، ۱۵۳ ص، فارسی.

در این نوشته در ضمن هشتاد و نه واقعه گوشه هایی از زندگی زنان با فضیلت تحریر شده است.

۵۰. زنان بزرگ در صدر اسلام، سید خلیل خلیلیان، نوید، تهران، ۱۳۴۹، ۱۱۷ ص، فارسی، جیبی.

از سال ۱۳۰۶ تا ۱۳۷۲ هـ. ش می باشد، معرفی است. در این کتاب تنها آثار چاپ شده معرفی شده است.

۶۱. **محدثات شیعه**، نهلا غروی نائینی، اول، انتشارات دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ۱۳۷۵، ۳۶۷ص، فارسی.

این کتاب رساله دکترای نویسنده است که به بررسی شرح حال ۱۹۵ راوی زن شیعی پرداخته است.

این اثر دارای فهرس فنی است. از منابع فراوان و دست اول به ویژه منابع اهل سنت بهره فراوان برده است.

۶۲. **مرد آفرینان**، رضا گل سرخی، شفق، قم، ۱۳۹۸ق، ۱۸۹ص، فارسی.

در این کتاب گوشه ای از زندگی ۲۲ تن از زنان بزرگ بازگو شده است.

۶۳. **مشاهیر زنان اصفهان**، محمد حسین ریاحی، اول، روابط عمومی اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان اصفهان، ۱۳۷۵، ۲۷۶ص، فارسی.

این کتاب که بر پایه یادداشت های استاد مصلح الدین مهدوی نگارش یافته، شرح حال کوتاهی از یکصد و پنجاه زن شهیر اصفهانی را ارائه کرده است. مصادر نقل ها در پاورقی ذکر شده و در پایان کتاب فهرست مأخذ و منابع آمده است.

۶۴. **مشاهیر زنان ایرانی و پارسی گوی (از آغاز تا مشروطه)**، محمد حسن رجبی، انتشارات سروش، تهران، ۱۳۷۴، ۲۶۳ص، فارسی.

این کتاب اثری تحقیقی است که به معرفی زنان بزرگ ایرانی و زنان شاعر ایرانی تا عصر مشروطه پرداخته است، کتاب بر حسب حروف الفبا تنظیم شده و منابعی پس از هر معرفی ارائه گردیده است.

۶۵. **معجم رجال الحدیث**، ابوالقاسم الخوئی (آیه الله العظمی)، ۲۳ج، مدینه العلم، بیروت، چهارم، ۱۴۰۹ق-۱۹۸۹م، عربی.

در جلد ۲۳، ص ۱۷۰-۲۰۱، بابتی به روایان زن اختصاص یافته است. در این باب، ۱۳۴ زن راوی حدیث معرفی شده است.

۶۶. **معجم النساء الشاعرات فی الجاهلیة والاسلام**، عبد مهنا، اول، دارالکتب العلمیة، بیروت، ۱۴۱۰ق-۱۹۹۰م، ۳۶۰ص، عربی.

در این نوشته زنان شاعر به ترتیب حروف الفبا معرفی شده اند، علاوه بر شرح حال کوتاه، گزیده ای از اشعار آنان ذکر شده است تعداد زنان شاعر در این اثر ۵۰۴ نفر است.

۶۷. **معجم النساء الیمنیات**، عبدالله محمد الحبشی، اول،

دارد و بخش دوم از زنان طالح سخن رانده است.

۵۶. **صور من حیاة صحابیات الرسول (ص)**، خالد عبد الرحمن العک، اول، داراللباب، دمشق، ۱۴۰۹ق-۱۹۸۹م، ۷۳۶ص، عربی.

در این کتاب پس از شرحی مفصل از زندگی مادران، همسران، دختران و عمه های رسول خدا به شرح حال زنان صحابی رو کرده است، در این بخش نخست از زنان مهاجر آغاز کرده و پایان بخش کتاب شرح حال زنان انصار است.

وجود فهرس فنی بر کارایی کتاب افزوده است.

۵۷. **الطبقات الکبری**، محمد بن سعد، ۹ج، دار بیروت، بیروت، ۱۴۰۵ق-۱۹۸۵م، عربی.

المجلد الثامن فی النساء- ۵۱۷ص.

در جلد هشتم که ویژه بانوان مسلمان است این موضوعات دیده می شود:

ما بایع علیه رسول الله النساء، خدیجه (س)، بنات رسول الله (ص)، عمت رسول الله (ص)، بنات عمه رسول الله (ص)، ازواج الرسول، ذکر من تزوج رسول الله من النساء قلم یجمعهن ومن فارقهن، ذکر من خطب النبی (ص) ولم یتم نکاحه ومن وهبت نفسها، النساء المسلمات المبیعات من قریش وحلفائهم و موالیهم، غرائب نساء العرب المسلمات المهاجرات المبیعات، نساء الانصار المسلمات المبیعات، النساء اللواتی لم یروین عن الرسول وروین عن ازواجه.

۵۸. **فقیهات عالمات**، محمد خیر یوسف، اول، دارالطریق، ریاض، ۱۴۱۴ق، ۱۲۰ص، عربی.

در این اثر ۵۰ زن دانشمند و فقیه را از مصادر تاریخی استخراج و با شرح و ترجمه معرفی کرده است.

۵۹. **کتاب الرجال**، حسین بن علی بن داود الحلی، منشورات الرضی، قم، ۳۱۶ص، عربی.

نویسنده در قسمت اول کتاب که روایان ثقه و مهمل را ذکر کرده فصلی ویژه روایان زن قرار داده است (ص ۲۲۳-۲۲۴) در این فصل نام ۲۲ تن از بانوانی که ناقل حدیث بوده اند، عنوان شده است.

۶۰. **کتابشناسی آثار مذهبی زنان ایرانی**، مجید فرخ زادی، اول، نشر مطهر، تهران، ۱۳۷۳، ۱۱۴ص، فارسی.

نویسنده، آثار مذهبی ۱۷۸ زن را که شامل فهرست ۲۵۶ اثر

دارالحکمة الیمانیة، صنعاء، ۱۴۰۹ق-۱۹۸۸م، ۱۹۸ص، عربی.

در این نوشته از زنان یمنی به ترتیب حروف الفبا با ارجاع به مصادر و منابع یاد شده است.

۶۸. موسوعة حياة الصحابیات، محمد سعید میبض، اول، مكتبة الغزالی، سوريا، ۱۴۱۰ق-۱۹۹۰م، ۶۶۹ص، عربی.

در این موسوعه از ۱۵۲۴ زن صحابی به ترتیب حروف الفبا یاد شده است.

گردآوری تراجم، از کتب اصلی تاریخ و تراجم چون: طبقات ابن سعد، الاصابة، سير اعلام النبلا و... صورت گرفته است.

۶۹. میزان الاعتدال فی نقد الرجال، محمد بن احمد بن عثمان الذهبی (م۷۴۸ق)، دارالمعرفة، بیروت، عربی.

در جلد چهارم این کتاب از ص ۶۰۴ تا ۶۱۶ به ذکر زنان راوی پرداخته است. این زنان را در سه عنوان مجهولات. ش

۱۰۹۴۰-۱۱۰۱۱، الكنى ۱۱۰۱۲-۱۱۰۴۵، من لم یسم ۱۱۰۴۶، معرفی کرده است.

۷۰. نساء اهل البيت، احمد خليل جمعه، اول، الیمامة، دمشق، ۱۴۱۵ق-۱۹۹۴م، ۷۰۴ص، عربی.

در این کتاب از همسران پیامبر و کنیزان و دختران و نوه های دختری، سخن رفته است.

همسران: خدیجة، سودة، عائشة، حفصة، زینب بنت خزيمة، ام سلمة، زینب بنت جحش، جویریة، صفیة، رملة، میمونة.

کنیزان: ماریة، ریحانة.

دختران: زینب، رقیة، ام کلثوم، فاطمه.

نوه های دختر: امامة بنت ابی العاص، زینب بنت علی، ام کلثوم بنت علی.

۷۱. نساء حول الرسول، بسام محمد حمامی، اول، داردانیة، دمشق، ۱۴۱۳ق-۱۹۹۳م، ۵۱۱ص، عربی.

در این کتاب شرح حال مادران، همسران، دختران و عمه های رسول خدا(ص) و همچنین تعدادی از زنان صحابی آمده است.

۷۲. النساء فی القرآن الکریم، عبدالمنعم عبدالراضی الهاشمی، اول، دار ابن کثیر، بیروت، ۱۴۰۸ق-۱۹۸۸م، ۲۸۰ص، عربی.

در این اثر، از ۲۴ زن که در قرآن از آنها نام برده شده یا بدانها اشارت رفته، سخن رفته است.

اسامی زنان از این قرار است:

حواء، ام جمیل (زوج ابی لهب)، جمیله (بنت یسار) جمیله

(بنت ابی بن مسلول)، ام کلثوم (بنت عقببة بن ابی معیط الامریة)، کبیشه (بنت معن بن عاصم الانصاریة)، ام کجة الانصاریة، امرأه فرعون، میمونة (بنت الحارث)، سارة (زوجة ابراهیم)، مریم، امرأه عزیز مصر، امرأه ایوب، زینب (بنت جحش)، عایشة، هاجر، اسماء بنت عمیس، مسکية (جارية عبداللہ بن ابی بن مسلول)، خولة (بنت ثعلبة) بلقیس، ماریة، حفصة، امرأه لوط، امرأه نوح.

۷۳. نساء مبشرات بالجنة، احمد خليل جمعه، ۲ج، اول، دار ابن کثیر، دمشق ۱۴۱۱ق-۱۹۹۰، ۲۸۳ص+۲۸۹ص، عربی.

در این کتاب شرح حال زنانی آمده که از زبان پیامبر بشارت به بهشت داده شده اند.

در جلد نخست از: خدیجة، فاطمة بنت اسد، ام حرام، نسیبه، ام رومال، بركة، ربیع، کبیشه و زینب بنت جحش یاد شده است.

و در جلد دوم از: عائشة، فاطمة، فویعة، ام المنذر، اسماء بنت ابی بکر، ام سلیم، ام ورقة، اسماء بنت یزید، ام هشام و حفصة نام برده شده است.

۷۴. نساء مخترعات، فرج موسی، ترجمة جواهر الدبوس، اول، مؤسسة الكويت للتقدم العلمی، کویت، ۱۹۹۵م، ۳۰۹ص، عربی.

در این نوشته، بیش از چهل زن مخترع و دانشمند در جهان معاصر با اختراع و اثر علمی آنان معرفی شده است.

۷۵. نساء النبی (ص)، عائشة بنت الشاطی، دارالکتاب العربی، بیروت، ۱۴۰۶ق-۱۹۸۵م، ۲۴۰ص، عربی.

در این کتاب شرح زندگی دوازده تن از همسران پیامبر بازگو شده است.

خدیجة، سودة، عائشة، حفصة، زینب بنت خزيمة، ام سلمة، زینب بنت جحش، جویریة، صفیة، ام حبیبة، ماریة، میمونة.

این کتاب به فارسی ترجمه شده و با نام زنان پیغمبر به چاپ رسیده است. معرفی آن در شماره ۳۹ انجام شد.

۷۶. نساء من عصر التابعین، احمد خليل جمعه، ۲ج، اول، دار ابن کثیر، دمشق، ۱۴۱۲ق-۱۹۹۲م، ۲۲۳+۲۲۴ص، عربی.

در این مجموعه از زنان برجسته ای که در عصر تابعین در روایت و حدیث و تاریخ اسلام نقش داشتند یاد شده است. در هر جلد پانزده نفر و در دو جلد از سی تن سخن رفته است.

○

○

○

○

○